DOI: https://doi.org/10.28925/2025.69
УДК 72.071.1(477)Сластіон:7.03

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ОПАНАСА СЛАСТЬОНА ЯК ВТІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНУ

Сліпченко Анастасія Андріївна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-5661-2557
e-mail: aaslipchenko.fomd22@kubg.edu.ua

THE ARCHITECTURAL LEGACY OF OPANAS SLASTION AS THE EMBODIMENT OF UKRAINIAN MODERN

Slipchenko Anastasia Andriivna,
a student of the first (bachelor's) level of higher education,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-5661-2557
e-mail: aaslipchenko.fomd22@kubg.edu.ua

Анотація. У статті актуалізується проблема збереження архітектурної спадщини видатного живописця, графіка, етнографа й громадського діяча Опанаса Георгійовича Сластьона (1855–1933). Підкреслюється, що відсутність комплексної державної програми реставрації та популяризації творчості архітектора призводить до поступової втрати важливої частини національної ідентичності. Відзначається активна громадська позиція

архітектора щодо необхідності втілення українського стилю в просторово-декоративне рішення будівель і, зокрема, земських шкіл, пам'яток освітнього будівництва 1910–1916 років на Полтавщині. Йдеться не тільки про матеріальні чинники, а й про формування у молодшого покоління національної свідомості та гордості за власну культуру. Окреслено новаторські підходи О. Сластіона у проєктуванні земських шкіл, зокрема, роздільне планування на навчальний і адміністративно-господарський блоки, розділення класів за допомогою розсувних дерев'яних перегородок з подальшою можливістю перетворення простору на актову залу. Наголошено на варіативному підході фасадного вирішення шкіл і загальній економічній гнучкості проєктів. Розглядається актуальність збереження спадщини Опанаса Сластіона в сучасних умовах та її значення для усвідомлення національної культурної ідентичності.

Ключові слова: Опанас Сластьон, український модерн, архітектурна спадщина, стиль, культурна ідентичність.

Abstract. The article highlights the problem of preserving the architectural heritage of the outstanding painter, graphic artist, ethnographer and public figure Opanas Georgievich Slastion (1855–1933). It emphasises that the lack of a comprehensive state programme for the restoration and promotion of the architect's work is leading to the gradual loss of an important part of national identity. The architect's active public position on the need to incorporate Ukrainian style into the spatial and decorative design of buildings, in particular, zemstvo schools, educational buildings from 1910–1916 in the Poltava region, is noted. This is not only about material factors, but also about shaping the younger generation's national consciousness and pride in their own culture.

O. Slastion's innovative approaches to the design of district

schools are outlined, in particular, the separate planning of educational and administrative-economic blocks, the division of classrooms using sliding wooden partitions with the subsequent possibility of transforming the space into an assembly hall. The variable approach to the facade design of schools and the overall economic flexibility of the projects are emphasised. The relevance of preserving Opanas Slastion's legacy in modern conditions and its significance for the awareness of national cultural identity are considered.

Keywords: Opanas Slastion, Ukrainian modern, architectural heritage, style, cultural identity

Вступ. Питання дослідження архітектурної спадщини є врай актуальним навіть в умовах політичних і соціальних катаклізмів. Виявлення характерних ознак матеріального середовища, а саме, просторово-планувальних рішень будівель, їх декоративно-пластичного оздоблення, є важливим маркером національної ідентичності. Саме Опанас Сластьон ще на початку ХХ століття пітримав Василя Кричевського в боротьбі за український національний стиль будинку Полтавсього губернського земства і згодом висвітлив сукупність «формул», що характеризують український архітектурний модерн.

Постановка проблеми. Архітектурна спадщина Опанаса Сластьона залишається важливою, проте недостатньо дослідженою складовою українського модерну на зламі XIX–XX століть. Хоча Сластьон відомий перш за все як графік, етнограф та ілюстратор, його архітектурні проєкти – передусім серія сільських земських шкіл і споруд із виразними рисами національних архітектурних традицій – становлять особливий приклад засвоєння архаїчних форм сільської архітектури. Водночас ці об'єкти в багатьох випадках занепадають

або зазнають перетворень без системного дослідження їх історико-культурної та архітектурної цінності, що призводить до втрати автентичних рис стилю і знецінення ролі Сластьона в історії архітектури України. Необхідні комплексні дослідження, які поєднають архівні матеріали, типологічний аналіз будівель та проблеми охорони, реставрації й адаптації цих споруд з метою зацікавлення як місцевих громад, так і офіційних установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки багато взірців культурної спадщини України було занедбано. Архітектурний доробок Опанаса Сластьона не є виключенням. Громадська організація «Школи Лохвицького земства» займається дослідженням і обліковуванням архітектурних об'єктів, зведених за проєктом Сластьона у 1910-х роках [6, 16]. Творча спадщина митця, що раніше зберігалася в Миргородському краєзнавчому музеї, наразі знаходиться в різних музейних осередках – в Полтаві, Харкові, Чернігові.

Докладний життєпис і творчість архітектора було описано в праці Віталія Ханка [14]. Також дослідження мали Ганна Бабич [3, 4], Алік Аббасов [1], Олексій Нестуля [9]. Про творчість Опанаса Слатьона доволі багато статей було опубліковано у періодичних виданнях Миргорода [7, 13, 15]. В Українському домі 25 жовтня 2025 року в межах книжкового фестивалю «Фундамент» відбулась презентація книги Андрія Пучкова «Український архітектурний стиль. Візії, модуси, століття» [12]. Автор висвітлює стилістичні особливості земських шкіл та курортних миргородських споруд у контексті виявлення магістрального конгломерату архітектурних форм українського бароко.

Дослідження творчого надбання й біографії видатного маляра, графіка, архітектора, кераміста, мистецтвознавця,

етнографа, педагога, публіциста й громадського діяча продовжують розширювати наше розуміння його ролі в збереженні української культури, побуту та історії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значні досягнення у висвітленні творчої спадщини Опанаса Сластьона, залишаються невирішені питання, які потребують подальшого дослідження. Зокрема, довготривала тяглість процесу надання статусу культурної пам'ятки спорудам авторства митця, що призводить до їх занепаду. Більшість земських шкіл розташовані в маленьких селах, які не мають фінансування на утримання. Також на стан будівель впливає мала кількість фахівців з реставрації.

Проблема збереження спадщини Сластьона полягає не лише у фізичному занепаді будівель, але й у браку суспільного усвідомлення їх культурної цінності. Відсутність комплексної державної програми реставрації та популяризації творчості архітектора призводить до поступової втрати важливої частини національної ідентичності. Збереження архітектурної спадщини Сластьона потребує невідкладних заходів – реставрації, охорони, включення об'єктів до реєстру пам'яток та активної просвітницької роботи серед населення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є всебічний аналіз архітектурної спадщини Опанаса Сластьона у контексті українського модерну зламу XIX –XX століть. Для досягнення мети завдання включають:

- окреслення особливостей національного стилю будівель архітектора;
- виявлення значення його творчості для формування української архітектурної школи;
- окреслення впливу Опанаса Сластьона на розвиток українського архітектурного модерну;

- актуалізацію проблеми збереження його спадщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь то маленьке занедбане село чи велике розквітле місто, всюди можна побачити приклади українського архітектурного модерну. Цей стиль сформувався на зламі XIX – початку XX століть, існував і розвивався протягом сорока років. А його відгомін закарбувався і в будівлях 1950-х років. В основі цього стилю лежать народні традиції хатнього й церковного будівництва, досягнення української професійної архітектури, перш за все барокової.

Активна архітектурна творчість маляра проявилася тоді, коли земства розпочали будувати невеликі сільські школи. Опанас Георгійович прагнув збагатити та оздобити новою архітектурою українське село [3, с. 129].

Одним із перших творів у стилі українського архітектурного модерну став проєкт будинку Полтавського губернського земства (1903–1908) Василя Кричевського. До цієї події свою руку доклав і Опанас Георгійович. У 1903 році відбувся конкурс, на який багато провідних архітекторів представили свої креслення. Спеціальній комісії подали шість проєктних рішень фасаду земського будинку. Через три дні після конкурсного відбору Сластьон пише листа до відомого суспільно-культурного діяча, письменника й етнографа Бориса Грінченка: «Посилаю Вам, голубе, свою обіцянку – полеміку про постройку нової Полт[авської] губ[ернської] земської управи, а до того добавлю, що мене, яко розворушившего се питання, запросили на засідання строїтельної комісіїї, де були, крім перших 3-х проектів, ще 3 нових. Горлаті люди були проти проекту в українському стилі, але коли пішло на критику і спор, то я побачив, що дехто вагається туди і сюди, тоді, даючи свої пояснення, я почав гаряче боронить проект пана Кричевського, і після трьох годин колотнечі назначили

голосування, на велике чудо, вийшло, що 8 голосів було за проект і тільки 2 проти єго! Думаю, що се ми зробили велике культурне придбання – історичний крок, який буде видно на весь світ!» [14, с. 132–133].

Варто ще згадати велике захоплення Сластьона традиційним українським керамічним мистецтвом. Митець під час дослідження витоків, історії та еволюції української архітектури для публікації в полтавській газеті, запропонував застосувати кераміку в оздобленні будинків.

Найвідомішим проєктом Опанаса Сластьона були земські школи. В цих будинках митець органічно поєднав три класичні правила архітектури, відомі ще з часів античності: відповідність функціональним, техніко-будівельним і есетичним вимогам, своєрідність національного колориту, пов'язаного з місцевим ландшафтом та мальовничою природою [14, с. 146].

Перші два проєкти були зведені 1910 року в селах Млини та Голінка тодішнього Лохвицького повіту. Нажаль немає документів, що пітверджували б авторство за Опанасом Сластьоном, однак дослідник Віталій Ханко прийшов до такого висновку під час порівняння цих споруд із більш пізніми проєктами, що мають доведену принадлежність до руки архітектора [14, с. 138 –144].

Особливостями для всіх шкіл було роздільне планування на безпосередньо навчальний блок і адміністративно-господарський з учительською, бібліотекою, кімнатами для персоналу й навіть окремим приміщенням для сторожей. Цікаво, що розділення класів відбувалося завдяки розсувним дерев'яним перегородкам, а за потреби таким чином класи об'єднувалися в актову залу.

Проєкти Опанаса Сластьона в тандемі з інженером Йосипом Малиновським ставали успішними завдяки рішенню зводити будівлі шкіл з дерева і вже ззовні

обкладати звичайною необробленою цеглою, яку було набагато простіше виготовляти. Красу екстер'єру можна було споглядати завдяки різним видам кладки, в яких стилізовано представлено орнаменти традиційної вишивки з альбому Олени Пчілки [14, с. 137]. Архітектор розробив набагато більше варіантів саме фасадного вирішення шкіл, аніж планувально-просторових структур. Тобто, на місці можна було обирати декілька варіантів декорування під конкретний варіант будівлі школи. Це дало економічну гнучкість проєктам.

Вплив Опанаса Георгійовича був доволі значним – багато архітекторів, зокрема, невідомих, проєуктвали подібні школи, зокрема, у Комишні (Миргородський район), Ковалівці (Полтавська територіальна громада), Рубанах (Білицька територіальна громада).

Не можна не згадати, що одним із видатних витворів Опанаса Сластьона був проєкт комплексу будівель Миргородського курорту, а саме: водолікарні, грязелікарні та їдальні-клубу (1918–1920-ті рр.). Примітно, що тут архітектор використовує вежі та дахи, вкриті керамічною черепицею замість ромбовидного шиферу, які раніше можна було споглядати в земських школах [2] (Іл. 1).

Іл. 1. Миргород. Водолікарня. Листівка. 1968 р.
https://pastvu.com/p/2049210

На жаль через таке рішення будівля водолікарні почала поступово просідати через велику вагу даху. Не зважаючи на значну кількість пропозицій по реставруванню будівлі, протягом 1974–1986 рр. весь ансамбль було знесено [14, с. 156]. Однак, будівля залишилася брендом й навіть потрапила на етикетки мінеральної води «Миргородська». Дах водолікарні відтворюється в малих архітектурних формах, рекламних вивісках. Миргородський шпиль та шестикутне вікно стали символами українського архітектурного модерну (Іл.2).

Іл. 2. Миргород. Будівля водолікарні. Світлина 1930-х рр. https://myrhorodportal.com.ua/legendy-nashoyi-gromady/

Наразі саме в Миргородському краєзнавчому музеї можна споглядати макет цієї споруди (Іл. 3).

Іл. 3. Будівля водолікарні. Макет. Архітектор-макетник Володимир Ілющенко. Інститут «Укрпроектреставрація» (з експозиції Миргородського краєзнавчого музею). Фото автора.

В музеї також зберігаються документи та речі, що належали саме Опанасу Сластьону, світлини його діяльності в гоголівській школі. Популяризацію спадщини митця здійснюють такі пам'яткоохоронні спільноти, як «Школи Лохвицького земства» [6, 16], «Україна Інкогніта» [8], «Ukraïner» [5], «Сад українського модерну» [11], «Save Poltava» [10].

Висновки. Український архітектурний модерн, що виник на злам XIX–XX століть, став унікальним явищем, у якому поєдналися народні традиції, національні орнаменти та новітні на той час архітектурні рішення. Особливу роль у становленні цього стилю відіграв Опанас Георгійович Сластьон – митець, який прагнув надати українській архітектурі власного обличчя, спираючись на культурну спадщину та духовні засади народу. Його діяльність не лише сприяла поширенню національного стилю, а й заклала основи архітектурної самоідентичності України.

Завдяки Сластьонові українське село отримало зразки архітектури, що поєднували практичність, художню виразність і народний колорит. Його земські школи стали символом функціональної та естетичної гармонії, а декоративні елементи – відлунням народного мистецтва. Архітектор зумів адаптувати традиційні форми до сучасних потреб, зберігаючи їх національну сутність.

Попри втрату деяких споруд, спадщина Сластьона залишається живою в образах українських сіл і впізнаваних рисах модерну – частині культурного коду нації. Його творчість – це яскравий приклад того, як архітектура може не лише прикрашати простір, а й формувати національну свідомість і гордість за власну культуру.

Список використаних джерел:

1. Аббасов А. М. Опанас Сластьон: Життя і творчість. Нарис. К.: Мистецтво, 1973. 71 с.
2. Ароян Артур. Вплив діяльності Опанаса Сластіона на культурну спадщину українського модерну. Актуальні питання гуманітарних наук, 2024, вип. 77, т. 1, С. 57–61.
3. Бабич Ганна. Миргородщина нариси про людей, які творили історію краю. Історичні портрети. Миргород, 2020. 144 с.
4. Бабич Ганна. Миргородщина. Сторінки історії краю. Миргород, 2016.
5. Врятувати школи Сластіона. URL: https://surl.li/xhkewe.
6. Громадська організація «Школи Лохвицького земства». URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/41435236/
7. Доля художника. Миргород. Газета Миргородської міської ради народних депутатів. Вип. 29.04.1995, с. 2.
8. Земські школи. URL: https://ukrainaincognita.com/tegy/zemski-shkoli

9. Лисенко Л.В. Нестуля Олексій Олексійович. Бібліографічний покажчик. Полтава, 2009. URL: http://lib.puet.edu.ua/doc/pokazchik/pokazchik2009nes.htm#%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8_2

10. Перелік виявлених шкіл Сластіона, побудованих Лохвицьким земством. URL: https://savepoltava.city/zahyst-pamyatok/perelik-vyyavlenyh-shkil-slastiona-pobudovanyh-lohvytskym-zemstvom/

11. Про земські школи Сластіона. Сад українського модерну. URL: https://surl.li/vyqsmi

12. Пучков А.О. Український архітектурний стиль. Візії, модуси, століття. К: Родовід. 2025. 276 с.

13. Співці Української старовини. Культура і життя. Вип. №27 за 02.07.2008, с. 1.

14. Ханко Віталій. Опанас Сластьон. Харків, Видавець Олександр Савчук, 2022. 298 с.

15. Шибанов Г. Доля митця-новатора. Творчість Опанаса Сластьона. День. 2009. № 108, від 26 червня.

16. Школи Лохвицького земства. URL: https://www.facebook.com/slastionschools/

References:

1. Abbasov A. M. Opanas Slaston: Zhyttia i tvorchist. Narys. K.: Mystetstvo, 1973. 71 s.

2. Aroian Artur. Vplyv diialnosti Opanasa Slastiona na kulturnu spadshchynu ukrainskoho modernu. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 2024, vyp. 77, t. 1, S. 57–61.

3. Babych Hanna. Myrhorodshchyna narysy pro liudei, yaki tvoryly istoriiu kraiu. Istorychni portrety. Myrhorod, 2020. 144 s.

4. Babych Hanna. Myrhorodshchyna. Storinky istorii kraiu. Myrhorod, 2016.

5. Vriatuvaty shkoly Slastiona. URL: https://surl.li/xhkewe.

6. Hromadska orhanizatsiia «Shkoly Lokhvytskoho zemstva». URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/41435236/

7. Dolia khudozhnyka. Myrhorod. Hazeta Myrhorodskoi miskoi rady narodnykh deputativ. Vyp. 29.04.1995, s. 2.

8. Zemski shkoly. URL: https://ukrainaincognita.com/tegy/zemski-shkoli

9. Lysenko L.V. Nestulia Oleksii Oleksiiovych. Bibliohrafichnyi pokazhchyk. Poltava, 2009. URL: http://lib.puet.edu.ua/doc/pokazchik/pokazchik2009nes.htm#%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8_2

10. Perelik vyiavlenykh shkil Slastiona, pobudovanykh Lokhvytskym zemstvom. URL: https://savepoltava.city/zahyst-pamyatok/perelik-vyyavlenyh-shkil-slastiona-pobudovanyh-lohvytskym-zemstvom/

11. Pro zemski shkoly Slastiona. Sad ukrainskoho modernu. URL: https://surl.li/vyqsmi

12. Puchkov A.O. Ukrainskyi arkhitekturnyi styl. Vizii, modusy, stolittia. K: Rodovid. 2025. 276 s.

13. Spivtsi Ukrainskoi starovyny. Kultura i zhyttia. Vyp. №27 za 02.07.2008, s. 1.

14. Khanko Vitalii. Opanas Slaston. Kharkiv, Vydavets Oleksandr Savchuk, 2022. 298 s.

15. Shybanov H. Dolia myttsia-novatora. Tvorchist Opanasa Slastona. Den. 2009. № 108, vid 26 chervnia.

16. Shkoly Lokhvytskoho zemstva. URL: https://www.facebook.com/slastionschools/